

Violeta Orlović Lovren¹
Jovan Miljković²
Svjetlana Tubić³

Obuke nastavnika kao doprinos jačanju kapaciteta za razvoj osnovnog obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini

Sažetak: Rad je posvećen analizi efekata obuka nastavnika koje su osmišljene i sprovedene u Bosni i Hercegovini kao projektna aktivnost u okviru šireg projekta, *Podrška obrazovanju odraslih: naknadno sticanje osnovnog obrazovanja odraslih*, čiji su nosioci, tokom 2012-2013. godine bili Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) i Institut za međunarodnu saradnju Nemačkog saveza visokih narodnih škola (DVV International) - Ured za BiH. Razlozi za pokretanje obuka kao i analiza njihovih efekata razmatraju se u specifičnom društveno-istorijskom i obrazovno-političkom kontekstu, kako bi se sagledali ne samo nasleđeni problemi nedovoljne pismenosti već i uslovi u kojima se kapaciteti za njihovo rešavanje i izgradnju sistema osnovnog obrazovanja odraslih danas razvijaju. Predstavljaju se metodološki pristup i nalazi istraživanja, zasnovanog na procenama nastavnika o efektima obuke u kojoj su učestvovali. Imajući u vidu osvrt na kontekst i nalaze istraživanja, predlažu se mogući pravci za unapređenje stanja u ovoj oblasti.

Ključne reči: osnovno obrazovanje odraslih, nastavnici, obuke, efekti, BiH.

¹ Dr. Violeta Orlović Lovren, vanredna profesorica na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Odeljenje za pedagogiju i andragogiju; e-mail: violeta.orlovic@f.bg.ac.rs

² Dr. Jovan Miljković, vanredni profesor na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Odeljenje za pedagogiju i andragogiju; e-mail: jovan.miljkovic@f.bg.ac.rs

³ MA Svjetlana Tubić, master andragog, JU OŠ „Branko Radičević“, Banja Luka; e-mail: svjetlana.tubic@gmail.com

Uvod

Izgradnja modernog osnovnog obrazovanja odraslih počiva najmanje na dva jaka stuba – konceptu funkcionalne pismenosti i kvalitetu nastavnika koji su specifično obučeni za ovu delatnost. Oslonac u adekvatnoj obrazovnoj politici daje neophodnu stabilnost ovim stubovima i otvara praktičan prostor za njihovu nadogradnju.

Na ovakvom polazištu počivaju mnoge andragoške i šire društvene intervencije usmerene ka razvoju i jačanju osnovnog obrazovanja odraslih, u zemljama različitim po svom ekonomskom statusu i socijalno-kulturnom kontekstu. Ono čini okosnicu i projekta *Podrška obrazovanju odraslih: naknadno sticanje osnovnog obrazovanja odraslih*, a posebno projektne aktivnosti usmerene ka obukama nastavnika, za čiju su neposrednu realizaciju bili zaduženi organizacija GIZ i Institut za međunarodnu saradnju Nemačkog saveza visokih narodnih škola (DVV International) - Ured za BiH⁴.

Nakon čitavog veka pokušaja da se doprinese rešavanju pitanja obrazovanja odraslih, pa i nedovoljne pismenosti, u Bosni i Hercegovini je, zbog niza društvenih i istorijskih razloga, ovaj problem tek ublažen a ne i rešen. Na ovom mestu želimo da naglasimo da ni najrazvijenije zemlje sveta nisu uspele da do kraja reše svoje probleme sa nepismenošću, a sa tehnološkim napretkom situacija se dalje usložnjava, kao što se usložnjavaju i koncepcije pismenosti. Poražavaju podaci koje nam prenosi Pašalić Kreso (2017: 96), prema kojima „svaki peti Evropljanin mlađi od 15 godina, a slično je i sa odraslima, ima teškoću u čitanju i pisanju“. Posmatrajući obuke nastavnika ostvarene u sklopu projekta kao osmišljenu i andragoški zasnovanu intervenciju u specifičnom kontekstu, u radu pružamo kratak osvrt na društveno-istorijske okolnosti i trendove u rešavanju problema nepismenosti, kao i na preduslove koje pruža obrazovna politika za usavršavanje kadra u ovom domenu, na području BiH. Usmeravajući fokus ka istraživanju dugoročnih efekata obuka na obrazovnu politiku i praksu – prema procenama nastavnika – preduzimamo, nakon sedam godina od njihovog završetka, korak koji donatori većine projekata, pa i ovakvog, sistemskog i višegodišnjeg, ne čine – što zbog nedostatka kapaciteta i vremena, što zbog nedovoljnog interesovanja.

⁴ Ministarstvo civilnih poslova BiH, kao nosilac projekta, uz podršku Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj Savezne Republike Nemačke (BMZ) realizovalo je širi projekat, u periodu od 2010-2016. godine.

Istraživačka pažnja autora ovog rada je najpre zaokupljena pitanjem moguće diskrepancije između planiranih i ostvarenih efekata obuka na jačanje kapaciteta nastavnika – kao putokaza za moguće dalje, sistemske i andragoške, intervencije i razvoj sistema obrazovanja odraslih u BiH.

Pitanje (ne)pismenosti u Bosni i Hercegovini – društveno-istorijski kontekst projekta

Pre sagledavanja stanja (ne)pismenosti u BiH tokom proteklog veka, moramo da naglasimo da se radi o pojmu i konceptu koji se često „tretira kao općepoznati pojam koji nije potrebno definirati. Međutim, pri prvom pokušaju preciznijeg određenja lako se uočava kako je to kompleksan fenomen koji se tiče podjednako čovjeka, pojedinca, ali i zajednice i društva u cjelini, pa čak i cijelog čovječanstva” (Pašalić Kreso 2017: 94). Konceptija i razumevanje pismenosti se kretalo od znanja čitanja, pisanja i računanja, preko funkcionalne pismenosti pa do koncepcije ključnih kompetencija koju trenutno zagovara EU, a „u strategijama i obrazovnim programima razvijenijih zemalja se pored čitanja, pisanja i računanja, govori o potrebi informacijske i digitalne pismenosti, zatim o komunikacijskoj, medijskoj, građanskoj, kulturnoj, pravnoj, finansijskoj, ekološkoj, poduzetničkoj, potrošačkoj itd.“ (Pašalić Kreso 2017: 96).

Nakon Prvog svetskog rata, BiH je, po podacima od 1920. godine, iz Izveštaja Zemaljske vlade za BiH, u skladu sa ondašnjim poimanjem koncepta pismenosti, u Kraljevinu SHS ušla sa populacijom u kojoj je „analfabeta iznad 7 godina od ukupnog stanovništva 87 %“ (prema: Bralić 2016: 72). Uprkos sistematskim pokušajima da se ovaj problem reši (analfabetski tečajevi pri redovnim osnovnim školama, u vojsci, kao i u okviru institucija civilnog društva), BiH, prema podacima koje prenosi Jajčević (2014: 25), početak Drugog svetskog rata u Kraljevini Jugoslaviji dočekuje sa oko 75 % nepismenog stanovništva. KPJ je još tokom rata na oslobođenim teritorijama sprovodila tečajevе opismenjavanja, a „razvojem obaveznog osnovnoškolskog sistema (od 1945. sedam, a početkom 50-ih osam godina) trebalo je zatvoriti nove izvore nepismenosti, a putem opismenjavanja odraslih na analfabetskim tečajevima opismeniti što veći broj nepismenih stanovnika i tako postaviti temelj za njihovo dalje prosvjećivanje“ (Bondžić 2010: 92). Kao i rukovodstvo FNRJ, i rukovodstvo BiH je imalo

nerealne prosvetne planove, pa je prvim petogodišnjim planom zacrtalo „potpunu likvidaciju nepismenosti ljudi i žena ispod 45 godina starosti, do 1951. godine“ (prema: Jajčević 2014: 28). Iako su postignuća na polju opismenjavanja odraslih do 1948. godine bila značajna, nakon nje splašnjaava entuzijazam, da bi se već 1952. godine napori opismenjavanja odraslih mogli okarakterisati kao efemerni.

Ipak, broj nepismenih se vremenom konstantno smanjivao - zahvaljujući obaveznom osnovnom obrazovanju, odumiranju nepismenog starijeg stanovništva, ali i delovanju škola za osnovno obrazovanje odraslih. Međutim, tačan podatak o broju nepismenih varira u skladu sa različitom definicijom nepismenosti koju zastupaju autori, i u skladu sa tim i različitom metodologijom utvrđivanja ove pojave. Pred početak ratova 90-ih godina XX veka, po popisu na teritoriji BiH iz 1991. godine, od 3.349.642 stanovnika starijih od 15 godina, 471.182 (14,16 %) građana je bez osnovne škole, 81.230 (2,42 %) građana sa završenih 1-3 razreda osnovne škole i 577.126 (17,23 %) stanovnika sa završenih 4-7 razreda osnovne škole (FZSS 1998: 131). U isto vreme Pašalić Kreso (2017: 98-99) nam prenosi podatak da je na ovom popisu BiH imala 9,9 % nepismenih, a „taj procenat je u pojedinim analizama i medijskim člancima povećavan do dvostrukog iznosa, a u nekim drugim pak dvostruko smanjivan“. Nakon ovog, u BiH je sproveden još jedan popis stanovništva 2013. godine. Prema podacima sa ovog popisa, na njenoj teritoriji živi 146.078 (4,13 %) građana starijih od 15 godina bez ikakvog obrazovanja, kao i 274.036 (7,76 %) stanovnika bez završene osnovne škole (BHAS 2018: 32), odnosno „popis zvanično navodi podatak da u BiH ima gotovo 90.000 nepismenih stanovnika ili 2,82 % u skladu sa definiranjem nepismenosti kako je to navedeno u metodološkim objašnjenjima Popisa“ (Pašalić Kreso 2017: 100). Ovaj kratak prikaz ukazuje na to da je, bez obzira na definisanje i metodologiju istraživanja, fenomen nepismenosti bio i ostao aktuelni problem Bosne i Hercegovine, ali i na to da on neće nestati sam od sebe, protokom vremena, već da je neophodno imati sveobuhvatnu i konzistentnu politiku opismenjavanja odraslih, koja će vešto kombinovati aktivne obrazovne i socijalne mere i podstaći njihovu primenu u okviru funkcionalnog socijalnog partnerstva.

Mogućnost jačanja kapaciteta nastavnika i sistema obrazovanja odraslih – obrazovno-politički kontekst

Činjenica da je BiH danas uspostavljena kao država sačinjena od dva entiteta (Republika Srpska i Federacija BiH) i Brčko distrikta, koji ima poseban status, višestruko se odražava na vođenje i sprovođenje obrazovne politike.

U okviru Federacije BiH postoji administrativna podela na deset kantona, od kojih svaki vodi svoju obrazovnu politiku, a u okviru nje i politiku obrazovanja odraslih. To znači da u okviru BiH postoji 12 politika obrazovanja odraslih, a u okviru njih, politika opismenjavanja i osnovnog obrazovanja odraslih, što predstavlja poseban izazov za ovu zemlju.

U vreme realizacije obuka, tokom 2012/2013. godine, profesionalno usavršavanje andragoških kadrova u BiH nije bilo sistemski rešeno. Zakon o obrazovanju odraslih bio je usvojen samo u jednoj administrativnoj jedinici (Republika Srpska, 2009). Članom 34. ovog zakona i Pravilnikom o vrsti stručne spreme nastavnika uređeni su vrsta stručne spreme nastavnika, profesora, nastavnika praktične nastave, stručnih saradnika, predavača, trenera, voditelja i drugih stručnih radnika u obrazovanju odraslih. Zakonom nisu predviđena sistematska rešenja i institucionalni okvir za andragoško-metodičko-didaktičko usavršavanje i profesionalno napredovanje andragoških kadrova, bez obzira na činjenicu da pred njima stoje ogromni zahtevi i što su oni ti koji u ovom slučaju predstavljaju sponu između ostvarivanja društvenih ciljeva i polaznika u obrazovanju odraslih.

Profesionalni razvoj nastavnika u obrazovanju odraslih u tom periodu u BiH u najvećoj meri bio je na "self" nivou (Alibabić i Ovesni 2005), odnosno u rukama samih nastavnika, ili u najboljem slučaju u rukama menadžmenta institucije. „Dodatne zahteve pred nastavnike postavlja heterogenost populacije odraslih koja se uključuje u osnovno obrazovanje, kao i posebni interesi različitih ciljnih grupa kojima se FOOO prilagođava” (Projekat Druga šansa 2013:17). Obrazovanje odraslih, a u okviru njega i osnovno obrazovanje odraslih, nije bilo andragoški utemeljeno, nastavni planovi i programi za osnovno obrazovanje odraslih prema kojima se ono realizovalo nisu bili prilagođeni potrebama i specifičnostima učenja odraslih osoba, što je u velikoj meri uticalo kako na njihovu realizaciju tako i na motivaciju polaznika i njihov ostanak u samom procesu koji im je bio osnova za ostvarivanje ličnih i socijalnih prava.

Imajući u vidu kratko naznačene odlike stanja i potreba za obezbeđenjem kvaliteta kadra kao preduslova razvoja osnovnog obrazovanja odraslih, kao i alarmantne podatke sa poslednjeg popisa stanovništva vezane za broj stanovnika koji nisu, ili su samo delimično, završili osnovnu školu, kao jedna od ključnih aktivnosti u okviru ovog projekta planirana je i realizovana obuka nastavnika za rad u osnovnom obrazovanju odraslih.

Obuke nastavnika u okviru projekta *Podrška obrazovanju odraslih: naknadno sticanje osnovnog obrazovanja odraslih*

Obuka nastavnika osnovnih škola za realizaciju osnovnog obrazovanja odraslih sprovedena je tokom 2012. i 2013. godine. Obuka se sastoji od pet dvodnevni, odvojenih ali sadržinski povezanih modula, a realizovana je za nastavnike šest osnovnih škola. Pre kreiranja kurikuluma obuke, projektni tim je uz pomoć upitnika sproveo istraživanje obrazovnih potreba potencijalnih polaznika obuke (nastavnika osnovnih škola - OŠ), tokom februara 2012. godine. Istraživanje je sprovedeno u školama u Banjaluci, Mrkonjić Gradu, Kaknju, Zenici, Sarajevu i Vojkovićima, a njime je obuhvaćeno 114 nastavnika. Rezultati istraživanja su obrađeni kvantitativnim i kvalitativnim postupcima i poslužili su za nastavak istraživanja obrazovnih potreba, koje je sprovedeno uz pomoć fokusgrupnog intervjua. Na osnovu dva održana fokusgrupna intervjua, dobijeni su rezultati koji su ukazivali da je neophodno sprovesti obrazovnu intervenciju, jer je dotadašnje usavršavanje ispitivanih nastavnika bilo uglavnom iz predmeta koje su predavali, a da je njihovo iskustvo u osnovnom obrazovanju odraslih uglavnom vezano za vanredne učenike i konsultativno-instruktivnu nastavu. Vredan pomena je i nalaz iskazane visoke intristične motivacije nastavnika redovnih OŠ za rad u osnovnom obrazovanju odraslih.

Kroz istraživanja je povoljno ocenjen i finalno oblikovan program obuke, kojom je obuhvaćeno sledećih pet modula: (I) Učenje odraslih – psihološke osnove, karakteristike, stilovi učenja; (II) Komunikacija, grupna dinamika i upravljanje obrazovnom grupom; (III) Vizualizacija i prezentacija u obrazovnom radu sa odraslima; (IV) Interaktivne metode obrazovanja odraslih; (V) Prilagođavanje kurikuluma za osnovno obrazovanje radu sa odraslima (GIZ i DVV International 2012: 13).

Sadržaj, dizajn i organizacija obuka nastavnika bili su u potpunosti zasnovani na andragoškim principima i osobnostima procesa funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih, a tokom njihovog kreiranja su uvažena iskustva sličnih projekata u regionu. Svaki od predviđenih pet modula realizovao je trenerski par, odnosno trener i asistent trenera.⁵

Realizaciju obuka možemo, prema rezultatima evaluacije polaznika, okarakterisati kao izuzetno uspešnu, o čemu svedoče ukupne prosečne ocene obuka (prosek svih pet modula, pri čemu je ocena 4 bila maksimalna) predstavljene u Tabeli broj 1.

Tabela br. 1: Prosečna ocena svih pet modula obuke po školi

Škola	Prosečna ocena obuke
OŠ „Branko Radičević“, Banja Luka	3,89
OŠ „Hamdija Kreševljaković“, Kakanj	3,86
OŠ „Musa Ćazim Ćatić“, Zenica	3,85
OŠ „Ivan Goran Kovačić“, Mrkonjić Grad	3,83
OŠ „Džemaludin Čaušević“ Sarajevo, i OŠ „Aleksa Šantić“ Vojkovići	3,81

Iako su svi indikatori evaluacije procenjeni izuzetno pozitivno (ni jedan ajtem ni jedne od 25 održanih obuka nije dobio prosečnu ocenu po obuci manju od 3), vredni istaći da je indikator koji je od polaznika ocenjen najvišom ocenom *prijatna radna atmosfera* (procenjena maksimalnim skorom od 4.00) na svim održanim seminarima. Interesantno je da je svaki seminar ispunio očekivanja svih učesnika, a mnogih i premašio, kao i da bi svi učesnici seminare preporučili drugim kolegama.

U okviru svakog ciklusa obuka, planirano je da participira po 24 nastavnika, što bi činilo ukupno 120 polaznika. U realizaciji obuka, ovi planovi nisu u potpunosti ispunjeni. Svih pet modula obuke završilo je ukupno 88 polaznika (prema: GIZ i DVV 2012, GIZ i DVV 2013), a njihova distribucija po školama je prikazana u Tabeli broj 2.

⁵ Trenerski parovi su bili sledeći: modul (I) prof. dr. Mirjana Mavrak i mr. Sandra Bjelan; modul (II) doc. dr. Katarina Popović i MA Maja Maksimović; modul (III) MA Emir Avdagić i Nataša Prodanović; modul (IV) doc. dr. Haris Cerić i mr. Branko Dijanošić; modul (V) prof. dr. Šefika Alibabić i mr. Jovan Miljković. Tokom realizacije poslednje grupe obuka, došlo je do izmene trenerskog para za modul (I) koji su za tu obuku činili prof. dr. Šefika Alibabić i MA Azra Leho.

Tabela br. 2: Broj polaznika koji je participirao u obukama, po školama

Modul broj	OŠ „Branko Radičević“ Banja Luka	OŠ „Hamdija Kreševljaković“ Kakanj	OŠ „Musa Ćazim Čatić“ Zenica	OŠ „Ivan Goran Kovačić“ Mrkonjić Grad	OŠ „Džemaludin Čaušević“, Sarajevo i OŠ „Aleksa Šantić“, Vojkovići
I	18	17	16	24	15
II	18	20	19	24	16
III	18	18	16	21	15
IV	18	19	18	24	13
V	18	16	15	24	9
Ukupno završili obuku	18	17	16	24	13

Metodološki pristup praćenju efekata obuka nastavnika

Cilj empirijskog istraživanja obavljenog za potrebe ovog rada jeste sagledavanje efekata obuke sprovedene u sklopu projekta *Podrška obrazovanju odraslih: naknadno sticanje osnovnog obrazovanja odraslih* na jačanje profesionalnih kapaciteta nastavnika iz uključenih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini.

Model evaluacije

Imajući u vidu cilj preduzetog istraživanja i kontekst u kome se odvija, moglo bi se reći da je među brojnim određenjima evaluacije našem okviru najbliže ono koje je definiše kao „sistem prikupljanja i interpretacije podataka, koji, kao deo celovitog procesa, vodi do procene njihove vrednosti iz perspektive mogućih aktivnosti” (Beeby, prema: Despotović 2010: 36). Uspostavljajući sistem prikupljanja podataka, u obzir smo uzeli ne samo činjenicu da se oni odnose na aktivnosti koje su se odvijale u okviru jednog projekta već da su činile deo reformske inicijative za unapređenje obrazovne politike i prakse u oblasti osnovnog obrazovanja odraslih u Bosni i Hercegovini.

S obzirom na to, izbor elemenata za procenu sprovedenih obuka nastavnika za rad sa odraslima i interpretacija tako dobijenih podataka vrši se imajući u vidu da se kroz perspektive nastavnika reflektuje ne samo njihovo lično iskustvo i spremnost na dalji profesionalni razvoj nakon obuka već i realne mogućnosti implementacije naučenog koje su u njihovim sredinama otvorene nakon projekta. Vršeci ovu procenu sa vremenskom distancom od sedam godina, opredeljujemo se za *ex-post* evaluaciju ili evaluaciju uticaja koja se i primenjuje „onda kada prođe određeno vreme nakon završetka obrazovne aktivnosti” (Buldioski i dr. 2005, prema: Rizova i Pejatović 2017:53).

Mada je fokus istraživanja na procenama obuke, koje se pre svega odnose, kao i u većini drugih slučajeva, na postavljene ciljeve i ishode (Pejatović 2019), evaluacijom njihovog dugoročnog delovanja na profesionalne aktivnosti polaznika u obrazovanju odraslih u specifičnom kontekstu, neophodno je obuhvatiti širi spektar mogućih efekata. Složenost ovakve evaluacije ne zasniva se samo na mogućim rizicima usled vremenske distance već i na nastojanju da se obuhvati što relevantniji dijapazon pokazatelja koji govore o promenama nastalim na individualnom i sistemskom nivou i primeni naučenog u određenom profesionalnom i socijalnom miljeu.

Polazeći od toga, evaluacijom su u ovom istraživanju obuhvaćeni elementi dvaju modela koji sadrže širok obuhvat vrsta efekata koji se prate. Prvi i verovatno najčešće korišten, Kirkpatrickov model (*Donald Kirkpatrick*), koji je usmeren ka praćenju efikasnosti obuke, prepoznaje četiri nivoa evaluacije obuke: nivo 1 – reakcija (osećanja i mišljenja polaznika o obuci); nivo 2 – učenje (procena stečenog znanja, veština i stavova pre i nakon obuke); nivo 3 – ponašanje (primena naučenog); i nivo 4 – rezultati (efekti naučenog na obuci na posao i okruženje) (Kirkpatrick i Kirkpatrick 2006; Despotović 2010; Pejatović 2019).

Drugi model, razvijen pod okriljem organizacije *American Human Association* (AHA model), obuhvata opseg od deset vrsta efekata, koji se prate polazeći od samih karakteristika kursa (sadržaj, materijal, način realizacije, kvalitet trenera i okruženja; korisnost od naučenog i mogućnost rešavanja problema), preko procene stečenih veština i njihovog transfera u praksu (na šestom i sedmom nivou), do efekata obuke (na osmom, devetom i desetom nivou), koji se odnose na uticaje na delovanje polaznika u organizaciji, u kontaktu sa klijentima i u širem okruženju (Pejatović 2019).

Kombinacijom prethodna dva, a imajući u vidu cilj istraživanja i specifičan kontekst, u naš model smo uvrstili praćenje sledećih efekata obuke:

1. Efekti na znanje (karakteristike učenja odraslih, metode podučavanja i principi izrade kurikuluma u skladu sa osobenostima odraslih u osnovnom obrazovanju)
2. Efekti na veštine (primena naučenog na obuci u treningu i nastavi)
3. Efekti na stavove (prema mogućnostima učenja odraslih i sopstvenom poslu)
4. Efekti na međuljudske odnose (sa polaznicima, kolegama)
5. Efekti na saradnju (sa bivšim kolegama sa kursa i sadašnjim kolegama na poslu i van posla)
6. Efekti na razvoj karijere i lični razvoj (pronalaženje posla, učešće u projektima i spremnost na usavršavanje u obrazovanju odraslih)
7. Efekti na diseminaciju naučenog (opšta korisnost i mogućnost primene određenih modula)
8. Efekti na širu zajednicu (unapređenje kvaliteta rada trenera i nastavnika kao i sistema obrazovanja odraslih).

Imajući u vidu da je u pripremi obuka obavljena analiza potreba budućih polaznika, evaluacija planiranog programa (fokus grupe), kao i evaluacija obuka neposredno nakon njihove realizacije, interpretacija podataka prikupljenih ovim istraživanjem vršena je uvažavajući i tada uočene trendove i dobijene rezultate.

Metode i tehnike istraživanja i obrade podataka

Istraživanje je sprovedeno primenom tehnika anketiranja i skaliranja. Za potrebe istraživanja sačinjen je upitnik namenjen *online* anketiranju. S obzirom na vremensku distancu i promene u radnom statusu jednog broja ispitanika, deo podataka je prikupljen u direktnom kontaktu istraživača sa ispitanicima. Učinjen je i dodatni napor u prikupljanju podataka i dolaženju do evidencija, uz ljubaznost kancelarije DVV-a u Sarajevu, da sve raspoložive izveštaje o realizaciji i evaluaciji obuka učini dostupnim.

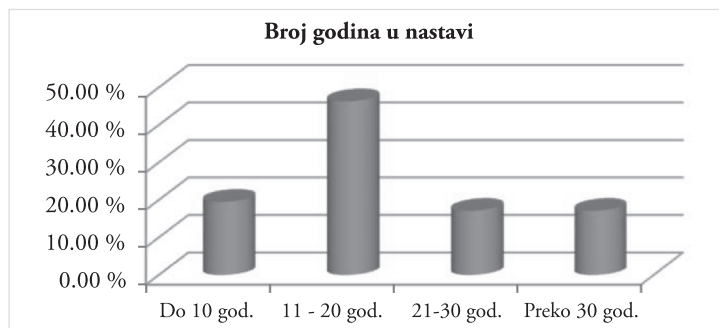
Anketiranje je obavljeno u periodu novembar–januar 2019/20. godine. Dobijeni podaci su sumirani i obrađeni osnovnim kvantitativnim postupcima – izračunavanjem frekvencija i procenata, a zatim analizirani kvalitativno.

Karakteristike uzorka

Od 88 nastavnika koji su završili obuke,⁶ u ovom istraživanju je učestvovao njih 41. Razlozi ovako smanjenom broju ispitanika leže kako u činjenici da je jedan broj njih penzionisan ili promenio prebivalište i nije dostupan tako i u nespremnosti dela nastavnika da se uključe u procene, usled nezadovoljstva zbog nedostatka mogućnosti da u svojim sredinama primene stečena znanja i veštine, ili nepostojanja programa namenjenih odraslima u kojima bi mogli, kako je predviđeno, da se angažuju. O tome svedoči i odbijanje nastavnika iz dveju škola koje su participirale u projektu GIZ-a i DVV-a da učestvuju u ovom istraživanju, uz pisano objašnjenje u kome kažu da su rezignirani time što nakon pet modula obuke sa međunarodno priznatim trenerima, oni, uprkos velikom broju nepismenih, nemaju priliku da aktiviraju svoje kapacitete, već se poslovi osnovnog obrazovanja odraslih poveravaju institucijama koje nisu participirale u ovom projektu, odnosno ne raspolažu kadrom koje poseduje adekvatne andragoške kompetencije. Ovo sigurno otvara brojna pitanja obrazovne politike, koja prevazilaze ciljeve našeg istraživanja.

Podjednak udeo polaznika iz Banjaluke i Mrkonjić Grada – po 39 % - je učestvovao u istraživanju, dok učesnici iz Sarajeva i Vojkovića čine preostalih 22 %. Među njima je najveći broj nastavnika/profesora predmetne nastave (56,1 %), mastera razredne nastave (31,7 %), dok se među ostalima nalaze etnomuzikolog, psiholog i master andragogije.

Slika br. 1: Godine radnog staža ispitanika provedene u nastavi

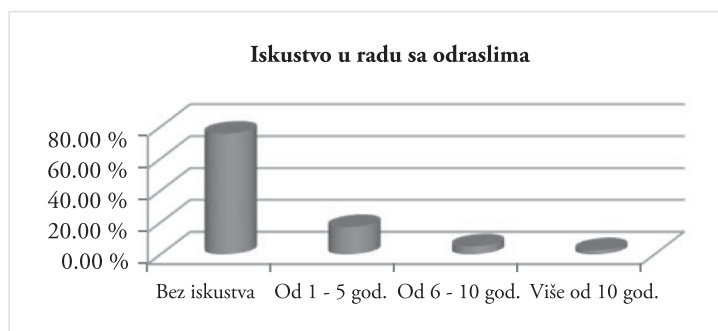

⁶ Prema zvaničnim podacima nemačke organizacije GIZ, koja je implementirala projekat, broj polaznika koji su završili obuku je 100 (<https://www.giz.de/en/worldwide/31734.html>). Za potrebe ovoga rada koristili smo podatak koji odgovara broju polaznika koji su prema izveštajima o realizaciji projekta formalno dobili sertifikat.

Kako pokazuje Slika br.1, gotovo polovina ispitanika ima između 11 i 20 godina iskustva u nastavi uopšte, blizu 20 % do 10 godina, dok se preostali udeo pravilno raspoređuje na one sa 20-30 godina i one sa najviše radnog staža u ulozi nastavnika.

Slika njihovog iskustva u radu sa odraslima pokazuje nešto drugačiju distribuciju:

Slika br. 2: Broj godina iskustva u radu sa odraslima

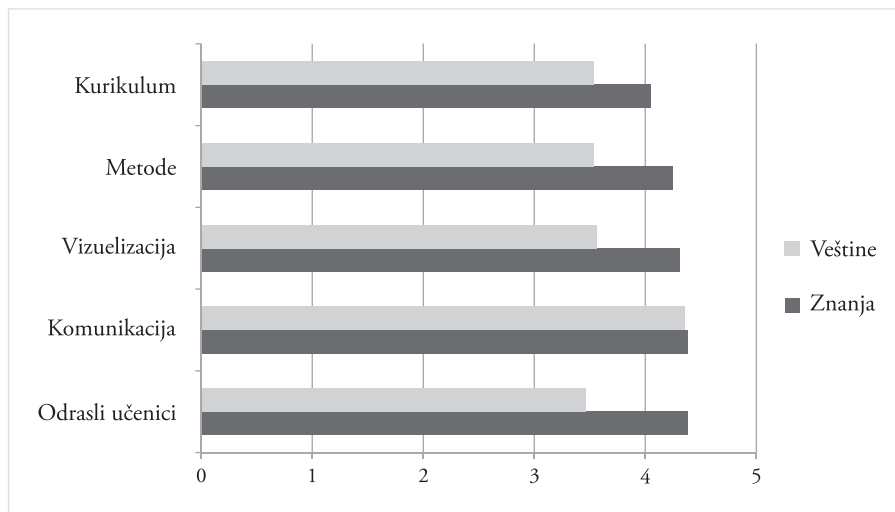

Kao što se može odmah uočiti, ogromna većina (76 %) ispitanika uopšte ne poseduje iskustvo u nastavi za odrasle, dok je najveći broj njih među nastavnicima sa 1-5 godina iskustva u ovoj oblasti. Poredeći ove sa podacima prikupljenim od učesnika u ispitivanju obrazovnih potreba pre obuka, procenat onih koji nemaju iskustvo u tadašnjem anketiranju je bio znatno manji (30 %). Može se pretpostaviti da je jedan broj iskusnijih nastavnika u međuvremenu penzionisan te je to jedan od razloga smanjenju ovog procenta.

Analiza procena efekata obuka

Procenjujući tvrdnje na skali Likertovog tipa, kojom su obuhvaćeni prethodno navedeni efekti obuka, polaznici su se opredeljivali za ocenu od 1 do 5 (od 1, što odražava apsolutno neslaganje, do 5, što pokazuje da postoji apsolutna saglasnost). Dobijene procene ćemo predstaviti grupišući pojedinačno praćene efekte:

Slika br. 3: Efekti obuka na unapređenje i primenu znanja (znanje i veštine)

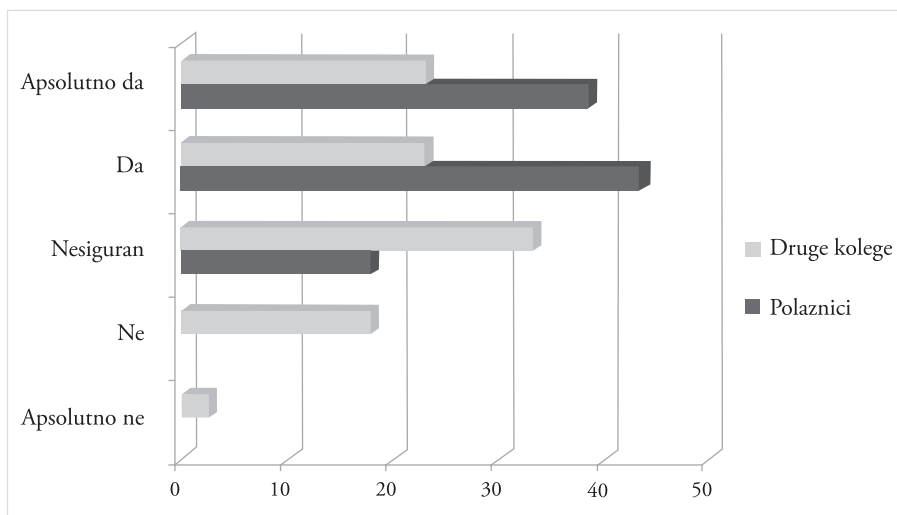

Prema trendovima prikazanim na prethodnoj slici, doprinos svih pet modula, na osnovu procena polaznika, snažniji je kada je reč o unapređenju znanja nego veština, odnosno o mogućnostima primene znanja. Mada su razlike među modulima neznatne, najveći napredak je prema podacima ostvaren u domenu saznavanja o karakteristikama odraslih učenika, komunikacije i vizuelizacije. Kada je reč o primeni znanja, prednjači očigledno domen komunikacije, odnosno komunikacijskih veština. Imajući u vidu skućene mogućnosti da primenjuju stećena znanja i veštine, možemo pretpostaviti da su ove realne okolnosti znaćajno delovale ne samo na praktikovanje već i na same procene o mogućnosti primene stećenog u okviru ove obuke.

Kada su u pitanju stavovi prema mogućnostima odraslih da uće, najveći procenat polaznika (43,6 %) se apsolutno slaže da je obuka pozitivno delovala na promenu ovog stava kod njih. Takode, gotovo polovina od ućesnika u procenama (46,2 %) smatra da je njihova spremnost da se angažuju u obrazovanju odraslih apsolutno porasla nakon obuka, dok se niko od ispitanika ne opredeljuje za negativni pol skale. Dok veoma mali ućdeo ispitanika (5 %) procenjuje da obuka nije delovala na njihov odnos prema polaznicima obrazovnih programa koje nakon nje vode, dotle gotovo polovina (43,6 %) opaža snažan, odnosno njih 28,2 % ćak veoma snažan uticaj svog ućešća u obuci u ovom domenu. Samo

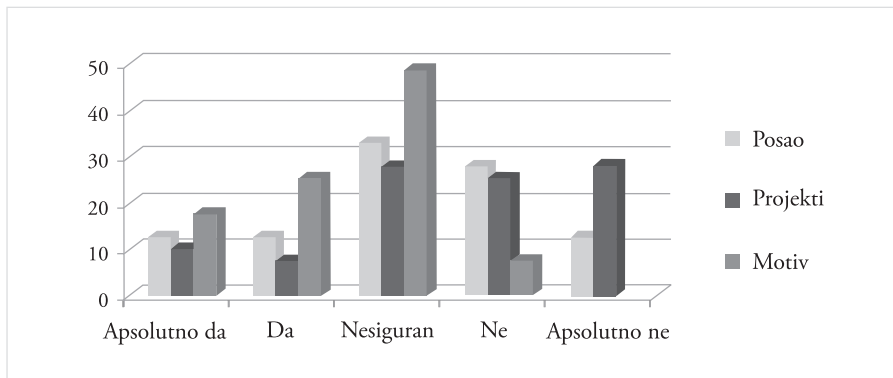
jedna osoba smatra da obuka nije doprinela promeni odnosa prema kolegama nakon učešća u njoj, njih sedam nisu sasvim sigurni, dok se svi ostali slažu (46,2 %), odnosno apsolutno slažu (33,3 %) da osećaju njen efekat u ovom domenu.

Slika br. 4: Profesionalna saradnja – kolege sa obuke (polaznici) i iz drugih institucija u okruženju

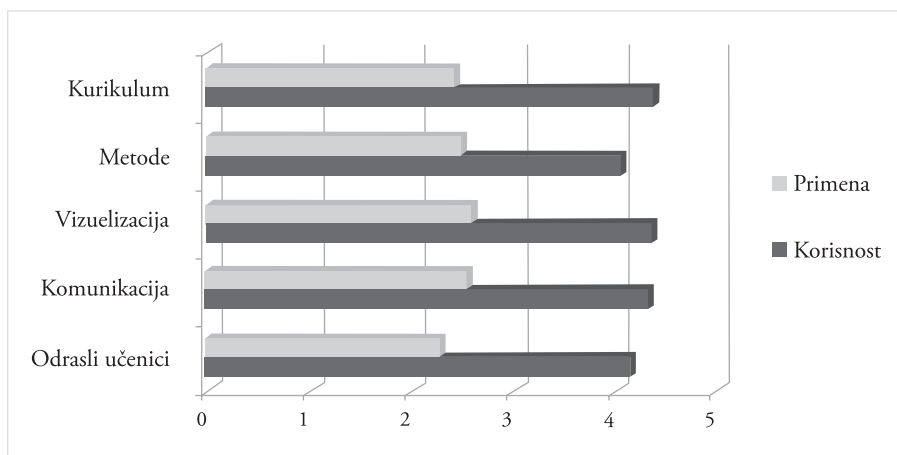

Na pitanje da li su nakon obuke poboljšali saradnju i umrežavanje sa ostalim polaznicima kao i sa kolegama iz drugih institucija u svom užem i širem okruženju, nastavnici očigledno reaguju ubedljivim slaganjem kada je reč o učesnicima obuke a znatno slabije kada je reč o ostalim saradnicima. Ipak, zanemarljiv procenat je na negativnom polu skale te se, mada slabiji, uticaj učešća u obuci može prepoznati i na planu saradnje nastavnika sa ostalim profesionalcima u svojim sredinama.

Slika br. 5: Efekti obuke na profesionalni razvoj i motivaciju polaznika

Procena tvrdnji koje se odnose na doprinos obuke pronalaženju poslova i učešću u projektima u obrazovanju odraslih, kao i motivaciji da dalje rade i usavršavaju se u ovoj oblasti, prema gore prikazanim trendovima, pokazuje da nastavnicima više nedostaje realna šansa za učešće u projektima i aktivnostima obrazovanja odraslih nego motivacija. Mada nepovoljne okolnosti izgleda navode najveći udeo ispitanika (gotovo polovinu) na ambivalentan stav prema ovom klasteru tvrdnji, posebno kada je reč o motivaciji, tek oko 7 % izražava negativan a niko od nastavnika apsolutno negativan stav kada je u pitanju dalja spremnost na rad i usavršavanje u obrazovanju odraslih. Zanimljivo je da manji broj nastavnika uspeva da se uključi u projekte nego u poslove u obrazovanju odraslih. Podaci o motivaciji polaznika u skladu su sa prethodno navedenim rezultatima istraživanja obrazovnih potreba, prema kojima je ona i tada bila visoka.

Slika br. 6: Procene korisnosti i primene modula obuke

Dok se korisnost svih pet modula ocenjuje visoko, sa blagom prednošću komunikacije, prezentacije i vizuelizacije i prilagođavanja kurikuluma karakteristikama i potrebama odraslih u osnovnom obrazovanju, dotle procene o njihovoj diseminaciji nakon obuke potvrđuju realnu sliku o opštem skućenom prostoru za primenu, a posebno kada je reč o prvom modulu – okrenutom ka psihološkim karakteristikama i osobenostima odraslih kao učenika. Može se pretpostaviti da je to stoga što deo nastavnika stečena znanja i veštine primenjuje i u svom radu sa mladima, te karakteristike učenja odraslih nisu relevantne u tom kontekstu.

Uprkos poteškoćama u primeni naučenog i diseminaciji ovih modula, učesnici ipak u dve trećine slučajeva opažaju da su obuke sprovedene u ovom segmentu projekta doprinele boljem kvalitetu trenera koji rade sa odraslima, dok više od 70 % od ukupnog broja ispitanika smatra da su time unapređene mogućnosti i pokrenute nove inicijative u oblasti obrazovanja odraslih u svim obuhvaćenim sredinama u Bosni i Hercegovini. Imajući u vidu da u pojedinim sredinama nije bilo praktičnih mogućnosti za primenu, ova se procena verovatno odnosi na činjenicu da su uopšte sprovedene obuke ovog tipa, kakvih, specifično za osnovno obrazovanje odraslih, ranije nije bilo.

Prema dodatnim komentarima upućenim od ispitanika, njihov opšti utisak o obuci je izuzetno povoljan a njeni efekti prisutni i u poboljšanju rada van obrazovanja odraslih (*Odličan program obuke, primjenjivo u praksi, Korisno za*

obrazovanje odraslih, a primjenjivo u nekim segmentima i u radu sa učenicima u osnovnoj školi; Obogatile su komunikaciju i saradnju s kolegama i saradnicima). Komentari o visokom kvalitetu obuke zastupljeni su i kod ispitanika koji uporedo sa tim izveštavaju o nemogućnosti da u svojoj sredini primene stečena znanja i veštine (Obuka je bila odlična, ali mi je žao što nije bilo mogućnosti za napredovanje).

Tabela br. 3: Rang-lista efekata obuka prema procenama polaznika

Rang	Efekti učešća u obukama	Aritmetička sredina
1	Unapređena znanja nakon obuke	4.27
2	Korisnost modula obuhvaćenih bukom	4.24
3	Poboljšana saradnja i razmena sa ostalim učesnicima obuke	4.21
4-5	Promena stavova o mogućnostima učenja odraslih	4.20
4-5	Promena odnosa prema polaznicima obrazovnih programa	4.20
6	Spremnost za angažman u obrazovanju odraslih	4.15
7	Proširene mogućnosti u obrazovanju odraslih u BiH	3.97
8	Unapređen kvalitet trenera koji rade sa odraslima	3.89
9	Uspješnija primena znanja i veština obuhvaćenih bukom	3.69
10	Porast motivacije za rad i usavršavanje u obrazovanju odraslih	3.54
11-12	Promene u odnosima sa kolegama na poslu	3.46
11-12	Unapređena saradnja sa kolegama iz drugih institucija	3.46
13	Lakše dolaženje do posla u obrazovanju odraslih	2.85
14-15	Veće učešće u projektima u obrazovanju odraslih	2.46
14-15	Primena modula - diseminacija nakon obuke	2.46

Posmatrajući poredak u prethodnoj tabeli, možemo zaključiti da su najveći efekti ostvareni od obuke upravo na planu individualnog napredovanja u znanju o učenju i podučavanju odraslih, što se reflektuje kako na povoljniji stav o mogućnostima učenja odraslih tako i na interakciju nastavnika sa polaznicima obrazovnih programa koje vode nakon obuke. Kao nezanemarljiv efekat obuke javlja se i poboljšana i dalje negovana saradnja sa ostalim učesnicima. Mada je spremnost polaznika obuke da se angažuju u obrazovanju odraslih procenjena

jače od realnih mogućnosti koje za to postoje, procene doprinosa projekta i obuka kvalitetu trenera uopšte na području BiH, pa i sopstvenim kompetencijama, kao i povoljno delovanje na odnose sa kolegama i u okruženju, još uvek zauzimaju solidnu središnju poziciju na lestvici rangova. Mogućnost dolaženja do posla i projekata u ovoj oblasti, kao i diseminacije modula, kako smo već videli, nalazi se na najnižim pragovima lestvice. Procene u ovim segmentima su očigledno pod najснаžnijim uplivom realnosti koja ove mogućnosti osujećuje.

Zaključna razmatranja

Poteškoće u rešavanju problema nepismenosti koje su se u BiH istorijski akumulirale dobijaju na kompleksnosti u novijem periodu, usled fragmentacije i neujednačenosti u vođenju obrazovne politike u ovoj oblasti u različitim administrativnim jedinicama. Jedan od sistemskih pokušaja da se doprinese jačanju kapaciteta za razvoj osnovnog obrazovanja odraslih u skladu sa andragoškim principima i konceptom funkcionalne pismenosti sadržan je u realizaciji projekta *Podrška obrazovanju odraslih: naknadno sticanje osnovnog obrazovanja odraslih*, a posebno u obukama za nastavnike kao segmentu projekta.

Na osnovu sprovedene i ovde prikazane *ex post evaluacije* efekata ovih obuka, primenom metodologije koja podrazumeva procene nastavnika koji su u njima učestvovali, pokazuje se da je njihov kvalitet u svim segmentima neupitan. O tome govore procene visokih efekata ovih obuka na individualna znanja ali i stavove o mogućnostima učenja odraslih, kao i spremnost da se u ovoj oblasti nastavnici dalje angažuju. Pored opšte korisnosti, ispostavlja se, kako kroz procene tako i u dodatnim komentarima ispitanika, da su obuke delovale i na unapređenje kvaliteta rada nastavnika i u nastavi sa decom i mladima.

Nezanemarljiv značaj efekata obuke primećuje se i na planu saradnje nekadašnjih polaznika međusobno, kao i sa drugim kolegama u užem i širem okruženju. Umrežavanje, profesionalna razmena i podrška dokazani su kanali profesionalnog razvoja nastavnika, posebno u okolnostima u kojima su organizovani oblici stručnog usavršavanja slabo dostupni.

Mada motivacija nastavnika još uvek postoji, očigledan je pad mogućnosti za primenu stečenih znanja i veština u obrazovanju odraslih. Ovo pokazuju kako podaci o procenama mogućnosti angažmana nastavnika tako i komentari o neskladu između ulaganja u razvoj njihovih kapaciteta i njihovog korištenja od strane društva.

Razlozi zbog kojih u navedenim školama ne postoje programi osnovnog obrazovanja odraslih zaslužuju posebno istraživanje. U trenutku našeg istraživanja, svi kantoni u Federaciji BiH, kao i Brčko distrikt, imali su donete zakone o obrazovanju odraslih, što je velik napredak u odnosu na period kada su obuke sprovedene. Da li se radi o neprimenjivanju legislative, ili ona u pojedinim kantonima ne odgovara javnim školama, ili polaznici imaju barijere

(institucionalne, situacione ili dispozicione) za uključivanje u osnovno obrazovanje odraslih, ostaje kao niz otvorenih pitanja za neko naredno istraživanje.

Pored kvaliteta i motivacije obučanih nastavnika, kao i spremnosti na angažman u rešavanju problema nedovoljne pismenosti u BiH, kao i u svim drugim sredinama, neophodna je sistemska podrška i opredeljenje da se svi postojeći kapaciteti, u saradnji sa socijalnim partnerima, stave u pogon zarad višeg cilja. U suprotnom, i najkvalitetnije obuke i projektni napori gube svoje efekte i društveni smisao, bez obzira na očigledne dobrobiti ostvarene na individualnom i profesionalnom planu.

Teacher Training as a Contribution to Strengthening Capacities for the Development of Elementary Adult Education in Bosnia and Herzegovina

Abstract: The paper is dedicated to the analysis of the effects from teacher trainings which were developed and applied in Bosnia in Herzegovina (B&H), as a project activity within the larger project titled “Support for adult education: subsequent acquisition of elementary adult education”, which was implemented during 2012-2013 by the GIZ and the Institute for International Cooperation of German Adult Education Association (DVV International), Office in Bosnia and Herzegovina. The reasons for initiating this training and the analysis of its effects are considered in a specific socio-historical and educational-political context, in order to analyze not only the inherited problems of illiteracy, but also the conditions in which the capacity for their resolution and building of a system of adult education are developing today. The methodological approach and findings of the research are presented, which is based on estimates of the teachers on the effects of the training in which they participated. Bearing in mind the insight into the context and findings of the research, possible directions for improvement in this field are suggested.

Key words: elementary adult education, teachers, training, effects, B&H.

Literatura:

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2018. *Popis: obrazovne karakteristike*. Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
- Alibabić, Š.; Ovesni, K. 2005. Upravljanje profesionalnim razvojem nastavnika. *Inovacije u nastavi*, XVIII (2), str. 14-29.
- Bondžić, D. 2010. Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945-1950: nasleđe, tok, rezultati i nedostaci. *Andragoške studije*, (1), str. 91-110.
- Bralić, Ž. 2016. *Obrazovanje odraslih u pokušaju: prilog andragoškoj istoriji*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Despotović, M. 2010. *Razvoj kurikuluma u stručnom obrazovanju*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Federalni zavod za statistiku Sarajevo. 1998. *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i poljoprivrednih gazdinstava 1991. Stanovništvo: uporedni podaci 1971, 1981, 1991*. Sarajevo: Statistički bilten.
- GIZ, DVV International. 2012. *Podrška obrazovanju odraslih: Naknadno sticanje osnovnog obrazovanja*. Interni izvještaj.
- GIZ, DVV International. 2012. *Izvještaji trenera nakon realizovanih obuka*. Interni materijal.
- GIZ, DVV International. 2013. *Izvještaji trenera nakon realizovanih obuka*. Interni materijal.
- Jajčević, J. 2014. Opismenjavanje u Tuzli u periodu 1945-1953. godine. *Baština sjeveroistočne Bosne*, VII, str. 25-36.
- Kirkpatrick, D.; Kirkpatrick, J. 2006. *Evaluating Training Programs: the four levels*. San Francisco: Berrett Koehler Publishers, Inc.
- Pašalić Kreso, A. 2017. Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini. U: Cvitković, I. ur. *Demografske i etničke promjene u BiH*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, str. 93-124.
- Pejatović, A. 2019. *Obuka za odrasle – Susret očekivanja i procenjivanja*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Projekat "Druga šansa". 2013. Škola, školski tim i nastavnik - *Priručnik za nastavnike*. Beograd: DIA – ART d.o.o.
- Rizova, E.; Pejatović, A. 2017. Andragoška regionalna akademija – od koncepta do efekata. *Andragoške studije*, (1), str. 45-67.
- Zakon o obrazovanju odraslih Republike Srpske 2009. Dostupno na: http://www.dvv-international.ba/fileadmin/files/bosnia-and-herzegovina/Documents/RS_-_Zakon_o_obrazovanju_odraslih.pdf [05. 04. 2020.]